

YÖNELME HÂLİ ÜZERİNE GELEN +CA EKİNİN HATAY AĞZINDAKİ KULLANIMI ÜZERİNE¹

Jale ÖZTÜRK²

ÖZET

Eklemeli bir dil olan Türkçede ekler çok önemlidir. Bu sebeple Türkçe üzerine çalışan araştırmacıların ekler çok ilgisini çekmiştir. Özellikle de eklerin nasıl oluştuğu, eklerin işlevleri. Muharrem Ergin (1972), eklerin kökeni ile ilgili olarak bazı eklerin kelimelerin ekleşmesi ile oluştuğunu, bazı eklerin birden fazla ekin birleşmesi ile oluştuğunu, bazıların da bilinmeyen dönemlerden beri ek olduklarını söylemektedir. Vecihe Hatiboğlu (1974), bunlara ilave olarak diller arasında kelime alışverişi olabileceği gibi ek alışverişi de olabileceğini, dolayısı ile bazı eklerin yabancı kökenli olabileceğini, öne sürmüştür. İki araştırmacının da birleştiği noktalardan biri bazı eklerin kelime kökenli olduğudur. Bu durum Türkçede *ile* edatının ekleşme sürecinde rahatlıkla görülebilmektedir. Kökeni merak edilen eklerden birisi de +ça ekidir. Ekin hâl çekimi kullanımı yanında tam bir yapım eki gibi kullanıldığı görülmektedir. Ekin Türkçedeki çeşitli kullanımlarını Korkmaz (Korkmaz; 1958) göz önüne sermiştir. Bu çalışmada yönelme hâli üzerine gelen +ça ekinin Hatay ağzındaki kullanımları üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yönelme hâli, eşitlik hâli, ek birleşmesi, Hatay Ağzı, Çağdaş Türk Lehçeleri.

¹ Bu çalışma II. Uluslar Arası Ağzı Araştırmaları Çalıştayı, 21-23 Mayıs 2009, Kars-2009, *Yönelme Hâli Üzerine Gelen +CA Ekinin Hatay Ağzındaki Kullanımı Üzerine Düşünceler* adlı çalışmadan geliştirilerek hazırlanmıştır.

² Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Prof. Dr. ozturkj@gmail.com

REGARDING THE USE OF +CA SUFFIX TO THE DATIVE CASE IN HATAY DIALECT

ABSTRACT

Suffixes are very important in the Turkish language which is an agglutinative language. For this reason, suffixes have attracted the attention of the researchers studying Turkish. Especially, the way that suffixes are formed and their functions gained widespread interest. Muharrem Ergin (1972), regarding the origin of the suffixes, says that some suffixes have been formed by words that transformed into suffixes, some of them have been formed by more than one suffix merging into one, and some have been suffixes for a very long time. In addition to these, Vecihe Hatiboğlu (1974) suggests that there may be a borrowing of suffixes between languages as well as borrowing words. For this reason, some suffixes may have a foreign origin. One of the points that two researchers have agreed on is that some of the suffixes have a word origin. In Turkish, we can easily see this situation in the process of *ile* clitics becoming a suffix. One of the suffixes whose origin has drawn interest, is +ça. Besides the use of the suffix as an inflectional suffix, we can also see that it is used as a derivational affix. Korkmaz revealed the various uses of the suffix in Turkish (Korkmaz, 1958). In this assertion, we will express our opinions on the uses of +ça suffix, added to the dative case, in Hatay dialect.

Key words: Dative case, essive case, suffix merging, Hatay accent, contemporary Turkish dialects.

GİRİŞ

Dilin en çarpıcı, en ilginç ve belki de akıl sır ermediği için insanı büyüleyen gizemli ve çekici hâli, ağızlardaki hâlidir. Ağızlarda bir yandan şaşırtıcı bir şekilde standart dili umursamadan hızlı bir değişim olmakta, bir yandan da yine standart dili hiç umursamadan yüzyıllar öncesinden kelimeler, ekler, söyleyişler, kelime anlamları ve dilin sırları muhafaza edilmektedir Bu nedenle dil konusunda yapılan araştırmalarda mutlaka dilin gizemli hazineleri olan ağızlardan yararlanmak gerekir. Bu çalışmada zamanda ve mekânda sınırlama işlevi ile dikkat çeken +AçA/ +AçAn yapısının Hatay ağzındaki kullanımı ses, yapı ve köken bilgisi açılarından incelenmiştir. Çalışmada Hatay Ağzı (Öztürk, 2009) adlı eserden ve kaynak kişilerden elde edilen verilerden yararlanılarak, yapıyı meydana getiren ekler tartışılmış ve Hatay ağzından elde edilen veriler üzerinde ses, yapı ve köken bilgisi özellikleri tespit edilmiştir. Tespit edilen bu özellikler ışığında bu yapı ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

+ ÇA eki

Eski Türkçede isimlerin üzerine gelen iki türlü +çA eki görülmektedir, bunlardan birincisi Gabain'in *küçültme eki* olarak adlandırdığı *azrak* + *ça* örneğinde görülen ektir, ikincisi ise Gabain'in hâl ekleri bölümünde *eşitlik hâli eki* olarak adlandırdığı *törü+çe* örneğinde görülen ektir (1988:43-65). +AçA < +A *yönelme hâli* + *çA eşitlik hâli* olma ihtimali ile araştırmacıların görüşleri:

Gabain, aynı zamanda kelime türettiğini belirttiği bu ekin muhtemelen, bir son çekim edatı iken tek başına anlam taşımadığı için, hâl eki sayılmıştır diyerek ekleşmiş bir edat olma ihtimaline vurgu yapıyor (1988:65). Ergin, “eşitlik hâli ismi fiilin kendisi gibi, kendisine benzer bir şekilde cereyan ettiğini göstermek için fiile bağlayan ektir, ismi sadece fiil kök ve gövdelerine bağladıkları

için ismin eşitlik hâlleri daima zarf olarak kullanılırlar” (2009: 239) şeklinde ifade ediyor. Banguoğlu ise *dış çekim* ekleri başlığı altında üretime yaramakla birlikte çekimdeki işleyişlerini koruyan ekler olarak değerlendirdiği grubun içinde *kimce* hâli olarak eşitlik hâline yer verir ve bu dış çekim hâllerini ek hâlinde takılar (edatlar) olarak değerlendirmenin yanlış olmayacağını ifade eder (1972: 330). Karaağaç, adın kelime gruplarında veya cümlede eylemin nasıl olduğunu ya da yapıldığını, eylemin yapılış tarzını ifade etmek için eşitlik çekimine girdiğini söylediikten sonra, bu eklerle benzerlik ifade ettikleri için *benzerlik ekleri* de dendiğini belirtir (2012:346). Buran da eşitlik ekinin gittikçe işlevini daraltarak bir yapım eki özelliği kazanmasına dikkat çekerek, çekim işlevini *gibi, kadar, göre, olarak.. vb.* edatların üstlendiğini ifade eder (1996:266).

Eşitlik hâli üzerinde en kapsamlı araştırmayı yapan Korkmaz, “eklendiği adla fiil veya cümlenin başka bir ögesi arasında karşılaştırmaya dayanan birbirinden farklı niteliklerde eşitlik ilgisi kurma durumudur ve eki +çA’dır” dedikten sonra, ekin EAT’de ötümlü şekillerinin de ortaya çıktığını belirterek işlevlerini de şu şekilde tespit eder:

1. Eşitlik görevi:1.1. Vasıfta eşitlik *çocukça hareket, delice sevmek, insanca davranış, aydınca düşün-*. 1.2. Miktar ve Büyüklükte eşitlik: *aylarca çalış-, binlerce makbuz, boyunca kar, olanca güç, saatlerce anlat-, senelerce sür-* 1.3. Göreceli Eşitlik: *kendi aklınca iş yap-, gönlünce yaşamak, huyunca davran-*2.Karşılaştırma görevi: *askerlikçe daha üstün, bilgice zayıf, içerikçe derin gibi* (2003: 325-329).

Araştırmacıların eşitlik hâli olarak değerlendirilen ekle ilgili tanımlamalarında çok büyük farklılık olmasa da, Türkçede kaç +çA eki olduğu, işlevleri ve bu eklerin kökeni konusunda görüş birliği içinde olmadıkları görülmektedir:

Gabain, Türkçede *küçülme* ve *eşitlik* eki olarak iki +çA ekinin varlığından söz edilebildiğini ifade ediyor (1988:65).

Korkmaz , “*Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme*” adlı makalesinde hâl eki olan +çA, kalıplaşmış olan +çA ve türetme eki olan +çA olarak üç grupta ele alır. Hâl eki olarak değerlendirdiği +çA ekinin işlevleri içinde sınırlama işlevinden söz ederken +AçA yapısındaki +çA’nın kökeniyle ilgili düşüncelerine yer verir: “1.Eşitlik vazifesi (vasıfta eşitlik, miktar ve büyüklükte eşitlik, izafi eşitlik.) 2. Mukayese vazifesi. 3. Sınırlama vazifesi olarak tesbit edilebilen bu eklerden mahiyet farkı gösterenler arasındaki geçişler zaman bakımından değil, gördükleri vazifeler bakımından birbirlerinin sebep ve neticesidirler.” Sınırlama işlevli +AçA yapısındaki +çA ile ilgili olarak da “ +ça'dan önceye eklenen verme halinin, aynı mefhumu ifade etmek üzere birlikte kullanılan edat ve ek ile edatın birbirinin yerine geçmesi sureti ile meydana gelmiş olması muhtemeldir; altun yışka tegi= altun yışkaça (§ 24) gibi.” diyerek ek ile edatın birbirinin yerine geçtiği görüşünü ifade etmiştir (1958:41-63).

J.Deny de ekin kökenini +CA ekinin kökenini +CA, +CAk ve +Cik eklerini “**çağ**” kelimesi ile ilgili olan *çağ kelimesine bağlamaktadır (1918: 198).

Korkmaz, eşitlik ekinin kökeni için Deny’nin ve Deny gibi bu eki “**çağlık**” kelimesine bağlayan Kotwicz’in görüşlerine katılmaz, Uygurcada **çağ** kelimesi yerine **öd** ve **kolı** kelimelerinin hakim olduğu dönemde sık sık rastlanan +çA ekinin **çağ** kelimesine bağlanamayacağını ifade eder (1958:41-42).

Eckmann ekin edat kökenli olduğu görüşündedir ve Çağataycadaki “**çag**” kelimesine “ölçü” anlamı verdiğini belirterek bu kelimenin Çağataycada “**çağlık**” şekliyle edat olarak kullanıldığına vurgu yapmıştır (Eckmann; 1988, 90).

+çA ekinin edat kökenli olduğu görüşünde olan diğer bir araştırmacı olan Kononov, edat-sonekler veya kısaca sonekler adını verdiği edatlar konusunda bilgi verirken, Datif Düşümünü İdare Eden Sonekler bölümünde *kadar*, *dek*, *değin soneklere* ile aynı anlamda -cak, -cek, çağ (zaman) soneklerinin kullanıldığından söz eder (1956: 426).

Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (hâl) Ekleri adlı çalışmasında Buran + AçA yapısındaki /çA/’yı bir edat olarak kabul eder ve ÇA(şa)’nın işlevinin /kadar/ edatıyla aynı olduğunu ve bu sebeple de ekleşmiş bir edat durumunda olduğunu kabul etmek gerektiğini ifade eder (1996:171). Aynı konuda Buran, *eşitlik hâli* eki ile ilgili olarak ekin sınırlama işlevinden söz ederken, dativ hâli eki almış zamanla ilgili bazı kelimelerde “kadar” işlevi ile son çekim edatı işlevinde kullanıldığını belirtir (1996.282-283).

Korkmaz’ın 1958’te yaptığı kapsamlı çalışmada hâl çekimi işlevlerinden “**sınırlama**” işlevine 2003’te yer vermediğini görülmektedir. Bu durumun sebebi ekin bu işlevinin ölçünlü dilde kullanılmayıp olabileceği gibi, sınırlama işlevini veren yapının farklı bir yapı olduğunu düşünmeye başlamış olması da olabilir. (2003: 47).

Gabain, Eckmann, Deny, Kononov, Kotwicz gibi Korkmaz dışındaki araştırmacıların sınırlama işlevli +AçA/ +ğAçA yapısındaki +çA’ı edat kökenli olarak gördükleri veya edat olarak kabul ettikleri görülmektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta eşitlik ve karşılaştırma işlevlerinde isim kök ve gövdelerine doğrudan +çA eki getirilmekte, buna karşılık sınırlama işlevinde isim kök veya gövdesi üzerine yönelme hâli getirildikten sonra +çA eki gelmektedir: *köfTeden TuuT, sac kömbesineçe her yemeağı eyi yaparım. H-GU/1-4* (Öztürk, 2009:379). Bu çalışmanın konusu

yönelme hâli + çA birleşmesinden oluşan ve bir hareketin vesile olduğu sonuç veya hedefe işaret eden (Eckmann, 1988:73) yani sınırlama işlevi ile kullanılan +AçA ekidir. Türkiye Türkçesinde standart dilde kullanımına rastlanmayan bu yapının bir parçası +çA eki iken, diğer parçası da +A yönelme halidir. Araştırmacılar tarafından, “söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin yöneldiği veya yaklaştığı varlığın adı yaklaşma (yönelme) çekimine girer. Eylemin yönünü gösteren ve yaklaşma ifade eden bu duruma yaklaşma (yönelme) hâli denir” (Karaağaç, 2012:3389), “İsmin karşıladığı nesneyi eyleme bağlayan hâl” (Korkmaz, 2003:173) ; “kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendisine doğru yaklaştığını ifade etmek için ismin girdiği hâl” (Ergin, 1972:355) gibi tanımlanan yönelme hâlinin Eski Türkçede başlıca üç işlevi bulunmaktadır:

1. İsimleri isimlere bağlamak: Atı kötrülmüş, *ayağka tegimlig* teñrim “ adı yüceltilmiş saygıya layık tanırım”
2. İsimleri fiillere bağlamak: ulatu burxan *kıttığa tegdükke*. “ ve Burkan saadetine ulaşınca”
3. İsimleri edatlara bağlamak: Yana yana ertingü üküş isinmek amraklanmaqlıgı sawı *amtı-ka tegi* bar erdi (Eraslan, 2012: 141-142).

Ekin Türkiye Türkçesindeki işlevlerini ise şu şekilde özetlemek mümkün olacaktır: Yer yön gösteren adlarda yönelmeli yer tamlayıcısı oluşturmak, adı fiile “zaman” ve” süre” işlevi ile bağlamak, adı fiile “amaç bildirme” ilişkisi ile bağlamak, adı fiile “sebeup” ilişkisi ile bağlamak, fiildeki hareketin yönünü belirlemek, aynı adın tekrarı ile zarf görevli ikilemeler kurmak, *dek, değin, doğru, kadar, göre, karşı, rağmen* edatlarıyla zarf görevinde edat grupları kurmak, adı fiile “fiyat”, “miktar” ve “oran” bildirerek bağlamak, adı çeşitli yönlerden zarf yaparak bağlamak, *aç karnına, bir bakıma, boş yere, başlı başına* gibi birleşik zarflar oluşturmak (Korkmaz, 2007: 280-289). Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere

yönelme durumunun esas görevi ismi fiile yönelme, yaklaşma vb. anlamıyla bağlamak olmakla birlikte, ismi edatlara bağlamak ve ismi isme bağlayarak birleşik zarflar teşkil etmek şeklinde görevleri de vardır.

İki ekin kullanımına ve işlevlerine bakarak incelendiğinde, +AçA yapısını /A/ ile /çA/ sesleri hangi morfolojik yapıdır ki bunların üst üste gelmesi olağan bir durum olsun? Bu sorunun cevabını vermek için ihtimalleri sorgulandığında, +A yönelme hâlidir, yönelme hâlinden sonra kelimeye ikinci bir ek gelebilir mi? Bu sorunun cevabı hayır olmalıdır, çünkü hâl ekleri bir bağlantı ekidir, bu sebeple kelimenin en sonunda yer alırlar. +çA eki bir eşitlik hâli ise de bir yapım eki ise de yönelme hâlinden sonra gelmemelidir. Çünkü hâl eki kelimenin sonunda bulunur, iki hâl eki üst üste gelmez, bir çekim eki olan +A yönelme hâlinden sonra yapım eki gelmez. Peki hâl ekinden sonra ne gelebilir? Yönelme hâli ekinin Eski Türkçedeki işlevlerine bakarak sorunun cevabı aranabilir. Yönelme hâli ismi isme, fiile veya edata bağlayabilir. Bu durumda yönelme hâli ekinden sonra gelen +çA ekinin bir ismin, bir fiilin veya bir edatın ekleşmiş şekli olma ihtimali akla gelir. Bu durumun benzerini, bugün birçok gramercinin vasıta (araç) hâli olarak kabul ettiği *ile* edatının zamirlerdeki kullanımının ekleşmiş şeklinde görülür. bizimle < biz+imle < **bizim+ile**, seninle < sen+inle < **senin+ile** . Yani edata bağlanmak için aldığı ek, edatın ekleşmesinden sonra da kelimedede kalmıştır. Bu da hemen Gabain'in +çA eki ile ilgili "bu ek muhtemelen, bir son çekim edatı iken tek başına anlam taşımadığı için, hâl eki sayılmıştır." (1988: 65) ifadesini hatıra getirmektedir. O halde bu yapının kökeni için *yönelme hâli + edat* şeklindeki bir birleşim akla oldukça yatkındır.

Sınırlama işlevli +AçA/ +AçAn yapısının Hatay ağızındaki durumunu daha iyi değerlendirebilmek için, tarihi ve çağdaş

lehçelerdeki kullanımları ve diğer ağızlardaki kullanımlarına bakmakta yarar vardır.

1. Tarihi Türk Lehçelerinde +ğAçA

1.1. Eski Türkçede +ğAçA :

Korkmaz, sınırlama eki olarak *Garamer Terimleri Sözlüğüne* madde başı olarak aldığı bu ek için “Eski Türkçede ve Orta Türkçede nispeten canlıdır diyerek Köktürkçeden *Bilge Tonyukuk altun yışgaça keltimiz* ve Oğuz Kağan Destanından *ta kün batusıgaça tegen erdi; oklarını kökkeçe atıñ* örneklerini vermiştir (1992:134).

1.2. Karahanlı Türkçesinde +ğAçA :

Karahanlı Türkçesinde eldeki metinlerde bu yapıya rastlanmamıştır.

1.3. Harezm Türkçesinde:

Harezm Türkçesinde +ğAçA yapısının kullanıldığına dair bir örneğe rastlanmıştır. “*Bir dervâzedin yana bir dervâzeğaçça (kale kapısına kadar) bir yıgaçlık yer érür.*” KE, 216r,4 (Sev, 2007: 547)

1.4. Çağatay Türkçesinde:

Ekin tarihi Türk lehçelerinde en çok örneği Çağatay Türkçesinde görülmektedir.³

Eckmann , “*eşitlik eki, bir hareketin vesile olduğu sonuç veya hedefe işaret için sık sık datif ekinden sonra getirilir (sınırlayıcı)*” diyerek şu örnekleri veriyor:

³ Bu konuda daha çok örnek için bkz. Uçar, F.M.(2011), Çağatay Türkçesinde Sınırlama Hâli , TÜBAR-XXIX-/2011-Bahar.

yarım künegeçe İsk.209b: 19, otuz yaşka yakıngaça nazm etmeydür erdi “ otuz yaşına kadar şiir yazmamış idi” Mec. 60b:3, kıyametgaça “ kıyamete kadar” Mec. 36:2 (1988: 73)

Korkmaz da bu konuda Çağatay Türkçesi ile ilgili gramer kitapları ve lûgatlerin eşitlik ekinin sınırlama görevini intihâ “gösteren” anlamında kullanılışı ile verdiklerini; ekin bu görevi ile zaman ve yer gösteren kelimelerde sık sık kullanıldığını belirtirerek, *da āmmsidin dānişmendigaça hiç kayısı Türk tili bile tekellüm kıla almaslar.* (ML 169/12) (1995: 12-84) örneğini verir.

Tarihi Türk Lehçelerinden en çok veri Çağatay Türkçesinde görülmektedir.

1.5.Eski Anadolu Türkçesinde:

Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili çalışmalarda ve araştırmalarda +AÇA yapısının kullanıldığına dair tek bilgi Korkmaz’ın verdiği bir örnekte görülüyor:

EAT beş yılgaça (1992:134).

1.5.Kıpçak Türkçesinde:

Kıpçak Türkçesinde bu yapının örneğine rastlanmamıştır.

2.Çağdaş Türk Lehçelerinde:

Çağataycanın devamı sayılan Özbekçede, Uygurcada, Kazan ve Kırgız Türk lehçelerinde ‘yönelme hâli + ÇA’ yapısının kullanımına rastlanmaktadır. Ayrıca Korkmaz, Baraba, Tara, Tobol, Tümen gibi Sibiryaya Türk lehçelerinde de ekin bu kullanımının canlı olduğunu belirtmiştir ve şu örnekleri vermiştir: Kazan Türkçesinden *tüngaçe* “ geceye kadar”, *yazgaça* “yaza kadar”; Bar. Tar. Tob. *onyeşgeçe* “ on yaşına kadar” (1992:134).

2.1.Kırgız Türkçesinde:

Kırgızcada yönelme hâli üzerine +çA eki getirilerek sınırlama işlevli yapıların örnekleri bazı ağızlarda canlı olarak görülmektedir.

ÖK. ve öteki ağızlarda kullanılan limitatif ve terminatif (varış)hali için datifli *çeyin* “kadar” çekim edatı yerine +GAÇA ekinin daha yaygın-kullanılması: *tör küngeçe* (ÖK. tört küngö çeyin”, “dört güne kadar”, *Osg_ç_* (ÖK. Osko çeyin) “Os’a kadar”, *üygeçe* (ÖK. *üygö çeyin*), “ Üzerinekadar”, *ertegeçe* (ÖK. *ertenge çeyin*) “yarına kadar” vs. (Alimov, 2011:34-35).

aligeçe < ali (hâlâ) +ge+çe “ henüz, şimdiye kadar” “ Alige/ aligeçe çok..” (KS,28),emdiğe/ emdiğeçe < emdi+ge emdi+ge+çe “ henüz, hâlâ, şimdiye kadar” Al emdiğeçe kegen çok. “ (O henüz (hâlâ) gelmedi.añgiça < a+ñ(?) +gı+ça “ o ana kadar, o esnada, o sırada” Al aňgiça bolbay,..” (O, o sırada olmayıp,..) (KATG, 241) (Doyuran; 2009).

2.2.Özbek Türkçesinde:

Coşkun, Özbek Türkçesinde sınırlama fonksiyonunda **kadar** edatının çok işlek olmadığını, bu işlevi çoğunlukla +gAÇA ekinin üstlendiğini söylemenin mümkün olacağını ifade etmiştir. Mekânda ve zamanda sınırlama işlevli bu örneklerden birkaçı şöyle:

Undan keyin äyvangäçä yetib qalgän Miryaqubniñ..
“Ondan sonra eyvana kadar giden Miryakub’un ..(ÇKK 256-140),
Biletlä Moskovağäçä. “Biletler Moskovaya kadar” (ÇKK 261-101), **ezangäçä** yatgän cayida u yaq-buyaqqa ağanab oy oylardı.
“Ezana kadar yattığı yerden o yana bu yana dönüp düşünürdü.”
(ÇKK-372-389), *Köñül şu çaqqaçq tirik mi edi ?* “Gönül bu zamana kadar diri miydi?” (ÇŞ 356-9), **Toygäçä..** kelämän “
Düğüne kadar gelirim.”(ÇKK 165-165) (Coşkun, 200: 429-438)

2.3. Yeni Uygur Türkçesinde:

Coşkun, Uygurcada bu ekin +**giçe**, +**giçe**, +**kiçe**, +**kiçe** şeklinde kullanıldığını ve bu ekin de Özbek Türkçesindeki gibi yönelme hâli ile eşitlik ekinin birleşmesinden meydana geldiğini belirtmiştir. Özbekçede olduğu gibi Uygurcada da ekin mekânda sınırlama ve zamanda sınırlama işlevlerinde kullanıldığı görülmektedir. Birkaç örnek:

unuñ yüzi kulikigiçe kizirip ketti.” Onun yüzi kulağına kadar kızarmıştı. “(MUTG 87-10), Men bu ketim Hotengiçe barimen. “Ben bu defa Hoten’e kadar gireceğim.” (MUTG 87-10), İngilizce dil kursimiz iyongiçe devam kilidu. “ İngilizce dil kursumuz Hazirana kadar devam edecek.” (MUTG 87-10) (Coşkun; 2000,429-438).

Çağdaş Türk Lehçelerinde +aça/ğAçA yapısının kullanılması hakkında daha kesin bir yargıya varılabilmektedir. Çağataycanın devamı sayılabilecek Özbekçe ve Uygurcada bu yapının işlek olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca Kırgızcadan tespit edilen örnekler de bu yapının Kırgızcada özellikle ağızlarda işlek olarak kullanıldığını göstermektedir. Kazan Türkçesi ve Korkmaz’ın diğer tek tük örneklerini verdiği lehçelerdeki kullanım açısından yargıya varacak kadar veriye ulaşamamıştır.

3. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanım:

3.1. Adana ve Osmaniye ağızlarında: Yıldırım’ın “Adana ve Osmaniye İli Ağızlarından” adlı eserinde verdiği **Doğu Çukurova** ağızlarındaki kullanılan örnekler: *gece yarısınaça, yedi yaşınaça, sabahaça, şindiyeçe* örneklerinde görüldüğü üzere yönelme hâli + çA zamanda ve mekânda sınırlama işlevi ile ekin ayrıca yine aynı bölgede çak/+çek şekilleri de tespit edilmiştir: *bizeçek, yazaçak, dizeçek*. Yıldırım, ötümlü ünsüzlü olan örneğine yalnızca bir metinde rastlandığını belirtmiştir (2006: 189).

3.2. Adıyaman Ağzında: *sabahaça, başaça* (Nakiboğlu, 2001,103)

3.3. Gaziantep ağzında: Aksoy, kelimelerin manaları arasındaki ilgiyi belirten ve onları bu bakımdan birbirlerine bağlayan kelimeler olarak tanımladığı edatların Gaziantep ağzında kullanılanları arasında “-ece, -ecek-e kadar” edatı da kullanılmakla beraber, aynı manaya bu iki edat da kullanılmaktadır der ve “*Evece (veya evecek) gittik*” örneğini verir (1946:147). Ayrıca Buran da Anadolu ağızlarında hâl eklerini incelediği çalışmasında Gaziantep ağzından şu örneği verir: *öte başa geçince, atın ön arha ayahları boynuna ça balıça gömüliy* (Gaziantep/Nizip, NA,32/1/260,261) (1996:171)

3.4. Kahraman Maraş ağzında:

Kahraman Maraş ağzından kaynak kişilerden elde edilen veriler: *düğüneçe bu işi hâllet-, akşamaca bekle-, sabahaca uyumama-, gidenece ağla-, gelenece susmama-, şimdiyece gel-, dükkanaça yanında git-* (Kaynak kişi: Yahya Yüzgeç).

3.5. Malatya ağzında:

Malatya ağzındaki kullanımlar için +A+çA zarf grubu başlığı altında (-a kadar fonksiyonlu) bölümünde aşağıdaki örneklere yer verilmiş:

sabahaça , sabahaça, sovuyünaça, olanaça, öyleyeçe, bireçe, degmeyeçe

Ayrıca bu örnekler dışında *ahşamaçu* ve *ahşamaçın* örneklerinde /çA/ yanında /çu/’lu örnekler de dikkati çekmektedir. /Açın/ yapısı da +çA hâl ekinin +n araç durumu ekiyle genişletilmiş halidir şeklinde izah edilmiş (Gülseren,2000: 146-147).

3.6. Nevşehir ağzında: *sohaħda dutallar uyħusu gelenece* (Korkmaz 1977: 153/15) *Ürgüp- Nevşehir. ben geleħecek Őorda dur* (Korkmaz 1977: 194/38) (Gülşehir-Nevşehir.).

3.5.Urfa Merkez Ağzında: *yatmıyana Ćın, axşama Ćeyin, xayada Ćın* (Özçelik,1997; 118).

SabahaĆın uyuyamadım. Sen geleneĆin ben beklerim. (Kırsas Beldesi- Hatice Göncü).

3.7. S.ivas-Tokat ve diğer ağızlarda: Sivas –Tokat Ağz. *Őimdiyece*, Kayseri Ağz.: *o zamanaca* , Yozgat Ağz. : *aşamaca AfyonAğz. ĆıŐacan*, Kars Ağz.: *savahacan*, Kır. Ağz. *bu vahdaca* (Korkmaz, 1992:134).

konusu Türkmenlerin Oğuzların Bozok koluna mensup olduđunu söyleyebiliriz diyerek, /+AĆA/ ve benzer {+(y)AĆA(k/n)} yapısını etnik yapı ile iliŐkilendirmiŐtir (Yıldırım, 2009,209-210).

4. Hatay Ağzından + AĆA / +AĆAn yapısı :

4.1. Hatay ağzından örnekler:

akşamdan sabāĆan orda kalırlar. hafTayaĆā gelirik. köye gideneĆe ĆonuŐuĆ duruĆ. hafTayaĆa^Ő süd gelir (Antakya-Merkez).

akşamaĆa orda Ćalma tez gel. yemek pişeneĆe oturuĆ. ölenece susmayıĆ ĆonuŐuĆ duruĆ. bulaŐıkları yaĆkayanaĆa ĆocuĆ ađlayıĆ, eve varanaĆan evi karıńĆa talayıĆ. (Antakya-Merkez)

ĆocuĆlardan avratlardan mezāra gider aĆşamaca mezār deŐerlermiŐ. (Antakya-Ođlakören)

yassaĆTı taa nikah olanaĆa.(Altınözü. – Karsu)

köfTeden TuuT, sac kömbesineĆe^Ő her yemeađı Ćyi yaparım.(Hassa-GazeluŐađı)

*bizim günümüzde okul Satan yoqturdu, esas **beşeçē** oquduq biz. (Yayladağı-Şakşak)*

*esgiden **sabahaça** davul çalardıq. (Dört Yol-Konaklı)*

*işe gēderdim **geleneçe** akardı südüm, döşüm de sırtım da batarıdı. (Erzin-Merkez)*

*ağbimi **beşeçē** okuttular. (Kırıkhan-Çamsarı)*

*ğızlar **beşeçē** okudular. (Kırıkhan-Güventaş)*

*Çocuğuşan bükünsuyundan **köyeçe** yayan gelirdik. (Kırıkhan-Balarmudu)*

*Osman ağamın geçindit^şini duyuşun **saba^haça** ağladıq. (Kırıkhan-Balarmudu)*

*Ğavırınğ ğızına köye **varanaçā^ş** yalvardım, he dediremedim (Kırıkhan-Balarmudu)*

*Eveli ğızları on **beşeçe** durdurmazlardı, on üç dedi miydi satalardı. (Kırıkhan -Bektaşlı).*

*Bizim iboş oqula **başliyeneçe** altına işedi. (Kırıkhan -Bektaşlı).*

*Kele nazikilde **beşeçe** oturduq da bir fincan gahve vermedi. (Kırıkhan -Bektaşlı).*

*Tee şo **dağaçā^ş** gētdim desem inanmazlar. (Kırıkhan -Bektaşlı).*

***sabahaça** bekledik bizim oğlandan ses çıqmadı. **öğleneçe** tarladadıq amma heç birimiz bir iş yapmadıq. bizim oğlan evden çıqmaz ki **aqşamaçça** evde fosur fosur uyumaqtan başka bişi bilmez.*

*ābim **geleneçe** sen gēdik gelikdiñ oğlum. oğlum sen onan bunan uğraşma gendi işine baq **sabahaçça** bitiriñ inşallah. kardaş*

*sen kimseyi bekleme , onlar yemeğe **geleneççe** sen aclıqdan ölüñ.
(Kumlu-Akpınar)*

*oğlum sen yeter ki oku ben **öleneççe** arkandayım. ekinler
yeşereneççe yağmur yağmazsa bu sene işimiz bitig. (Kumlu-
Akpınar)*

***Akşamaça** çocuklar soqaqda oynuyorlar. Reyhanlı-Merkez
Sen **geleneççe**^ğ biz gideriz. Reyhanlı-Merkez*

Ayrıca ekin +AçAn şeklinde kullanımı da Antakya'ya bağlı köylerde canlıdır.

*çarşideki evimizde köyden gelik gidenlerden **akşamaçan**
sofra qaqmazdı. (Antakya- Üzümdalı)*

*babañ **geleneçen** ben dolmayı dolduruqTum Satan.
(Antakya-Narlıca)*

4.+AçA Yapısının Hatay Ağzındaki Kullanım Özellikleri

4.1.Ses Bilgisi:

Hatay ağzından tespit edilen örneklerdeki +AçA yapısının ünlüleri dil uyumuna uymaktadır, uyumsuz bir örneğe rastlanmamıştır.

*Ğavırıñ ğızına köye **varanaçā**^ğ yalvardım, he dediremedim
(Kırıkhan-Balarmudu), **Akşamaça** çocuklar soqaqda oynuyorlar
(Reyhanlı-Merkez).*

Hatay ağzında +AçA /+AçAn yapısında dudak uyumuna aykırı bir örnek görülmemiştir:

*ābim **geleneççe** sen gēdik gelikdiñ oğlum. oğlum sen onan
bunan uğraşma gendi işine baq **sabahaçça** bitiriñ inşallah. kardaş*

*sen kimseyi bekleme , onlar yemeğe **geleneççe** sen açlıqdan öliñ
(Kumlu-Akpınar).*

Antakya, Kırıkhan ve Yayladağı köylerinden derlenen örneklerde ekin 2. ünlüsü olan –A- normalden uzundur. Hatta bazı örneklerde iyice süreklileşmiş –ğ- kalıntısı duyulmaktadır:

*akşamdan **sabūcān** orda kalırlar. **hafTayaçā** gelirik. köye **gideneçē** ğonuşuq duruq. **hafTayaça**^ğ süd gelir. (Antakya-Merkez),
bizim günümüzde okul Satan yoqturdu, esas **beşeçē** oquduq biz.
(Yayladağı-Şakşak)*

+AçA / +AçAn yapısının Hatay ağzındaki örnekleri ses bilgisi açısından incelendiğinde ilk olarak göze çarpan özelliklerden biri de +AçA / +AçAn yapısındaki /ç/ ünsüzünün ötümlüleşmeyip aslî şeklini korumasıdır. Benzer duruma Doğu Çukurova ağzlarında Yıldırım (2006:189) da dikkat çekmiştir:

*Bizim iboş oqula **başliyleneçe** altına işedi. (Kırıkhan -
Bektaşlı), işe gèderdim **geleneçe** akardı südüüm, döşüm de sırtım da
batarıdı. (Erzin-Merkez)*

Dikkat çekici diğér bir durum da Kumlu- Akpınar’dan toplanan verilerde –ç- ünsüzünün ikizleşmesidir:

*ābim **geleneççe** sen gèdik gelikdiñ oğlum. oğlum sen onan
bunan uğraşma gendi işine baq **sabahaçça** bitiriñ inşallah. kardaş
sen kimseyi bekleme , onlar yemeğe **geleneççe** sen açlıqdan öliñ.
(Kumlu-Akpınar)*

*oğlum sen yeter ki oku ben **öleneççe** arkandayım. ekinler
yeşereneççe yağmur yağmazsa bu sene işimiz bitig. (Kumlu-
Akpınar)*

Hatay ağzındaki örneklerde ses özellikleri açısından Antakya,Kırkhan ve Yayladağı’ndan tespit edilen örneklerde ünlü uzunluğu, süreklileşmiş bir [ç] ve Kumlu’dan derlenen örneklerde

ünsüz ikizleşmesi, iki özellik de +çA ekinin kelime kökenli olup ünsüz erimesi sonucunda bir ünlü uzaması ve ünlünün kısalması durumunda da bir ikizleşme olma ihtimalini düşündürmektedir.

+A+çA <* +A+çağ > +A+çağ > +A+çağ^ğ >+A+ çā > +A+çça > +AçA

4.2.Şekil Bilgisi:

+AçA yanında +AçAn şekli de yöreden tespit edilmiştir. Ancak +AçAn'lı örneklerde ikinci /A/ ünlüsünde uzunluk tespit edilmemiştir. Malatya ağzında aynı kullanımı tespit eden Gülseren, sondaki /n/ ünsüzünün arkaik +n instrumental eki olacağı görüşündedir (2000:147).

babañ geleneçen ben dolmayı dolduruqTum Satan.
(Antakya-Narlıca)

ābim geleneççe sen gèdik gelikdiñ oğlum. (Kumlu-Akpınar)

+AçA / +AçAn yapısı en çok zaman zarfları üzerine gelerek zamanda sınırlama işlevli zarflar yapmaktadır:

akşamaça orda galma tez gel. (Antakya-Merkez), *sabahaça bekleдик bizim oğlandan ses çıqmadı.* (Kumlu-Akpınar)

-An sıfat-fiil eki üzerine geldiği örneklerin de sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu şekildeki kullanımı ile +AçA < +An+A+çA zamanda sınırlama işlevli birleşik zarf-fiil oluşturduğu söylenebilir.

Ğavırıñ ğızına köye varanaçā^ğ yalvardım, he dediremedim
(Kırıkhan-Balarmudu), *Sen geleneçē^ğ biz gideriz.* (Reyhanlı-Merkez), *Bizim iboş oqula başliyeneçē altına işedi.* (Kırıkhan - Bektaşlı)

+AçA / +AçAn yapısı isimlere gelerek mekanda sınırlama işlevli zarflar yapmaktadır. Ancak bu kullanımı zamanda sınırlama işlevli örnekler kadar fazla değildir:

Tee şo dağaç^g gëtdim desem inanmazlar. (Kırıkhan - Bektaşlı).

Çocuğuqan бүкүңsuyundan köyeçe yayan gelirdik. (Kırıkhan-Balarmudu)

+AçA / +AçAn yapısının hem zamanda sınırlama işlevi ile hem mekânda sınırlama işlevi ile ölçünlü dildeki *kadar, dek ve değin* edatlarının gördüğü işlevi görmektedir.

Kumlu Akpınar'dan derlenen bir örnekte de ek yığılması tespit edilmiştir:

sabah, xoca "allaxuekber" dedi mi aqşam ezanı okuyanaççaya durmaq bilmez. (Kumlu- Akpınar)

oquyanaçaya < oku-y-an+a+ça+y+a şeklinde ekin üzerine tekrar bir yönelme hâli eki aldığı görülmektedir.

+AçA / +AçAn yapısı Hatay ağzından derlenen örneklerden yalnız bir örnekte iyelik eki üzerine gelmiştir:

köfTeden TuuT, sac kömbesineçe her yemeağı eyi yaparım.H-GU/1-4

5. +AçA / +AçAn yapısı ile +CA eşitlik hâlinin Hatay ağzındaki kullanım farkları:

5.1.Hatay Ağzında İsim kök ve gövdelerine doğrudan gelen eşitlik ve karşılaştırma işlevli +ça eki örnekleri:

adamcasına Y-B /2-26, şuncacıqdı Y-Eğr. / 1-5, onca Y-ŞŞ/1-3, geldiğimce A-KY / 1-21, galmaca Y-DG/2-28 efendicesine Y-B/ 1-34, eyice Y-SO/2-19, ağılca A-KY/ 1-23, onca H-Hac. / 1-3, kibarcası İ-KG/ 1-14, bunca İ-Tül. / 1-4, boyunca K-Bek./ 3-4,

soğanlıca K-Kamış. / 2-16, şunca S-Çök. /1-13, onca S-Hüs. /1-4, şunca S-Hüs. / 1-12

Eşitlik işlevli +cA ‘nın ünsüzü Hatay ağzında karakteristik olarak ötümlüdür, ötümsüz örnekler genel duruma etki edecek kadar çok değildir. Sınırlama işlevli +aç ekinde ise durum tam tersidir, karakteristik olan/ç/olup, ötümlüleşen örnek sayısı genel duruma etki edemeyecek kadar azdır. Ayrıca eklerin ünlüleri açısından da sınırlama işlevli +AçA yapısındaki ikinci ünlünün uzun olduğu örnekler tespit edilmişken, eşitlik ve karşılaştırma işlevli +cA ekinin ünlüsü ölçünlü dildeki gibi normal uzunluktadır.

Bu iki ekin Hatay ağzındaki kullanımlarına bakarak, ayrı kökenden gelen farklı iki ekin benzer sesleri ve yakın işlevleri sebebiyle zamanla birleşerek, karışıkları muhtemeldir. Eşitlik eki +çA ile sınırlama işlevli bir edat grubunun ekleşmiş şekli olduğu muhtemel olan +AçA’nın edat kalıntısı olan kısmının (+çA) zamanla birbirine karıştığı söylenebilir. Bu şekilde farklı eklerin geçirdikleri ses değişimleri sonucunda karışarak tek bir ek hâline dönüştüğü örnekler Türkçede zaman zaman görülmektedir. Örneğin Türkiye Türkçesindeki fiilden isim yapan -I/ -U eki ET’deki fiilden isim yapma eki -g/ -g sesinin düşmesi sonucunda bağlayıcı ünlünün ek görevini üstlenmesi ve -I/-U zarf-fiil ekinin kalıplaşmışının karışmasıyla oluşmuştur, yine ET’deki +II /+IU eki ile sıfat yapım eki +IIg / +IUg ekinin -g/-g düşmesiyle Türkiye Türkçesinde iki ek hem ses hem de işlev olarak karışmıştır. -dUk sıfat-fiil eki Harezmi Türkçesinde 1. çokluk kişi belirli geçmiş zaman işlevi ile kullanılmaya başlanmıştır (Ergin, 2009: 192-159-298). Benzer bir durum +AçA ve +CA ekleri için de söz konusu olabilir.

SONUÇ

Sınırlama işlevli +ğAçA / +AçA yapısına Türkçenin tarihi dönemlerinde Köktürkçede, Oğuz Kağan Destanında ve Harezmi

Türkçesinde izine rastlanmış, tek tük de olsa örnekleri tespit edilmiş olsa da Tarihi lehçelerden özellikle Çağataycada kullanım sıklığından söz etmek mümkündür. Çağdaş Türk lehçelerinden Özbekçe ve Yeni Uygurcada sınırlama işlevli bu yapının işlek olarak kullanıldığı görülmektedir. Kırgızcada ise daha çok Özbekçeye yakın ağızlarda görülen bu yapının Eski Türkçeden beri Türkçenin yayılma alanlarında canlılığını koruduğu görülmektedir. Türkiye Türkçesinde ölçünlü dilde sınırlama işlevi +A kadar, +A dek, +A değin ve –IncAyA kadar edat grupları ile yapılmakta ve +AçA yapısı kullanılmamaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise Yıldırım'ın tespitine göre Oğuzların Bozok kolunun yayılma alanlarında bu yapının tespit edilebildiği görülüyor.

+ğAçA /+AçA yapısının kökeni hakkında araştırmacıların hem fikir olduğu nokta +ğA /+A'nın yönelme hâli eki olduğudur, /çA/ konusunda ise hemfikir olunduğu söylenemez. Gabain, Eckmann, Deny, Kotwicz, Kononov, Buran gibi araştırmacılar edat veya ekleşmiş edat kalıntısı olduğunu düşünürken; Korkmaz, ek ile edatın birbirinin yerine geçtiğinin düşünebileceği görüşündedir.

Hatay ağzında +AçA ve +AçAn olarak iki şekli tespit edilmiş ve zamanda ve mekânda sınırlama işlevi ile kullanılan işlek bir yapı olduğu görülmüştür. Özellikle de –An sıfat fiil eki üzerine gelerek adeta –AnAçA şeklinde bir birleşik zarf-fiil oluşturduğu örneklerin kullanım sıklığı dikkat çekmiştir. Ayrıca Antakya, Yayladağı ve Kırıkhan'dan tespit edilen örneklerdeki ünlü uzunluğu (*hafTayaçā*), süreklileşerek neredeyse ünlüleşmek üzere olan [ɛ̃] sesi (*varanaçā*^{ɛ̃}), yapıda /ç/ ünsüzünün ötümsüzlüğü koruması, Kumlu'daki kullanımlarında /çç/ şeklinde ikizleşme olayının görülmesi (*geleneççe*) gibi bulgulara dayanarak sınırlama işlevli bu yapının bir edat grubunun kalıntısı olduğu söylenebilir. Hatay ağzından tespit edilen verilerde dikkat çekici bir örnek de *oquyanaçaya* < oku-y-an+a+ça+y+a şeklindeki ek yığılmalı örnektir. Bu yığılmalı örnek, yapının işlev olarak zayıfladığını

düşündürebilir, ancak bu düşünceye varmak için bu türden örneklerin daha çok tespit edilmiş olması gerekir. Eldeki tek örnek kişisel bir kullanım da olabilir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım (1945). *Gazi Antep Ağzı C.I.*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Almov, Rysbek (2011). Kırgızcanın İçkilik Ağızlar Grubu Üzerine, TÜBAR-XXX-/2011.
- Coşkun, Volkan (2000). Tarihî Türk Lehçeleri ve Özbek Türkçesinde Zaman ve Mekânda Sınırlama Görevi Üstlenen Yapılar, [2000] 1997, s. 429-438., 1997, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Ankara: TDK Yayınları.
- Deny, Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi) (Çev. Ali Ulvi Elöve)*. İstanbul: Maarif Vekaleti Yayını.
- Doyuran, Levent (2009). Kırgız Türkçesinde Zaman Zarflarının Etimolojik İncelemesi, Ç.Ü. Türkoloji Araştırmaları Merkezi.
- Eckmann, Janos (1988). *Çağatayca El Kitabı (Çev. Günay Karağaç)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1972). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gabain, Anne Mary (1988). *Eski Türkçenin Grameri (Çev. Mehmet Akalın)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülseren, Cemil (2000). Malatya İli Ağzı (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler). Ankara: TDK Yayınları.
- Kononov, Andrey Nikoloviç (1956). *Çağdaş Türk Edebi Dilinin Grameri (Çev. Sabit Paylı)*, Moskova-Leningrad: Sovyet İlimler Akademisi Basımevi.

- Korkmaz, Zeynep (1958). Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*. TDK Yayınları, s.41-68.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1994). *Güney Batı Anadolu Ağızları Ses Bilgisi (Fonetik)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Öner, Mustafa (1999). Türkçede Edatlı (Sentatik) İsim Çekimi. *Türk Dili Dergisi*. Ocak 1999, C: 1999/1, S:565, s. 10-18. TDK Yayınları.
- Özçelik, Sadettin (1997). *Urfa Merkez Ağzı*. Ankara: TDK Yayınları, s. 118.
- Öztürk, Jale (2009). *Hatay Ağzı*. Adana. Karahan Kitabevi.
- Sev, Gülsev (2007). *Tarihi Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, Faruk (2006). *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları I*. Ankara: TDK Yayınları.
- Yıldırım, Faruk (2009). Anadolu Ağızlarında Sınırlama Gösteren Yapılar, *Workshop on Turkish Dialects II Orient-Institut Istanbul*, 18-19 November 2005 Türk Dilleri Araştırmaları, 19, 2009: 185-221.